

LLENGUA, LITERATURA I NACIÓ: UNA RELACIÓ CONTROVERTIDA

RAMON PINYOL

Universitat de Vic-Institut d'Estudis Catalans

*Les nacions impliquen, necessàriament, opcions en conflicte
sobre orígens, història, cultura i territori.
(F. Archilés & M. Martí)*

*Tots els intel·lectuals i escriptors dels països que podien
recórrer a una llengua pròpia reivindiquen la identitat nacional
basada en la comunitat lingüística. (J. Fuster)*

*Al capdavant, sense literatura en la llengua pròpia la super-
vivència nacional perd una part molt important de la viabilitat
futura. (V. Simbor)¹*

1. Tres conceptes imbricats

*Llengua, literatura i nació són tres conceptes complexa-
ment imbricats, tant per la seva relació des del punt de vista
històric com per les relacions culturals, socials, polítiques*

1. Les citacions provenen, respectivament, dels autors i obres se-
güents: Ferran ARCHILÉS i Manuel MARTÍ, «Una nació fracassada? La
construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX», *Re-
cerques*, núm. 51, 2005, p. 149; Joan FUSTER, *Escrips sobre la llengua*,
a cura de Marisa Bolta i Toni Mollà. València: Tàndem, 1994, p. 15, i
Vicent SIMBOR, *op. cit.* en la n. 5, p. 125.

i econòmiques que mantenen. És una obvietat que els catalanoparlants considerem que allò que més ens identifica com a nació és la llengua. Almenys per a aquells que creiem que els territoris de parla catalana són una entitat política i cultural. Sense llengua no existiríem com a poble. Des de l'entronització de la dinastia castellana dels Trastàmara el segle xv que la nostra llengua s'ha trobat amb problemes, aguditzats els segles posteriors per les catàstrofes bèl·liques (guerres de Secessió i Successió), l'assumpció del poder estatal per part dels Borbons, la creació el segle xix de l'estat liberal que aspira a la unificació nacional, l'intervencionisme militar en la política des del Desastre del 98 que intenta compensar els seus fracassos amb un ferotge odi als nacionalismes anomenats perifèrics i les dictadures primoriverista i franquista. Va continuar després amb la mal anomenada «transició» que no ha estat més que postfranquisme, amb un cop d'estat el 23 de febrer de 1981, del qual va sortir la LOAPA, retallant el que semblava un cert autonomisme. I encara avui patim la «persecució» lingüística, atenuada o disfressada sovint, amb la continuació destenyida del franquisme, els atacs actuals contra la llengua, especialment a l'escola, la creació de partits i entitats –promoguts, convé recordar-ho, per sectors socials i econòmics catalans– dedicats a la crispació i la divisió cíviques...

No he dit, en aquesta enumeració que acabo de fer, res que no sigui ben conegut. La història ha fet que hi hagi llengües que, pel seu pes econòmic, polític, demogràfic i cultural, són les dominants en el nostre món. Els casos de l'anglès, l'espanyol, el xinès, l'àrab, el portuguès, el rus o el francès són prou eloqüents en aquest sentit. I en tots aquests casos fixem-nos que són idiomes provinents d'imperis. En d'altres no citats, com l'indonesi, l'urdu, el panjabi o l'hindi, en canvi, són llengües resistents i plenament vitals, tot i que els territoris on es parlen pertanyeren a grans imperis. És ben sabut que, en casos com l'espanyol, el portuguès o

l'anglès, en bona part per la força i la necessitat, foren imposats als pobles indígenes.

La relació entre llengua i colonialisme/imperialisme és de gran interès. No podem, tanmateix, deturar-nos-hi més que sumàriament. Als nostres efectes és rellevant remetre'ns a la coneguda sentència de Nebrija en referir-se als imperis del passat en el moment en què la corona castellano-andalusa-extremenya iniciava la conquesta d'una part d'Amèrica: «Siempre la lengua fue compañera del imperio, y de tal manera lo siguió que juntamente comenzaron, crecieron y florecieron, y después junta fue la caída de ambos.»² Ja tenim agermanats llengua i poder polític. I, com a conseqüència, la política nacional ha d'anar lligada a la que s'ha de seguir amb la llengua. Al seu torn, en el programa nacionalista castellà de Nebrija, resulta imprescindible la fixació i la codificació lingüístiques, ja que l'idioma ha de ser un instrument que ajudi a transmetre el patrimoni cultural nacional. Però la cosa no acaba aquí: la llengua nacional ha de ser imposada als pobles dominats igual com les lleis de la monarquia. Lleis i llengua tindran un efecte «civilitzador» entre pobles que no tenen ni un idioma ni unes lleis comunes que els permetin de coordinar-se.³ Tot plegat no s'ha de descontextualitzar del moment sociocultural: el llatí, mantingut com a llengua de l'Església (o sia, l'imperi espiritual cristià) perd terreny en la literatura i la cultura en favor de les llengües vernacles, fet afavorit, entre d'altres, per la invenció de la impremta. Val la pena de recordar que, precisament, la impremta serà decisiva en el triomf i propagació del protestantisme.

2. Antonio de NEBRIJA, *Gramática de la Lengua Castellana*. Madrid: Editora Nacional, 1980, p. 97. L'edició original és de 1496.

3. Veg. Juan Carlos MORENO CABRERA, *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva*. Barcelona: Península, 2014, p. 106-109. La primera edició és de 2008.

I la literatura? Deturem-nos-hi ara per primera vegada. Segurament no hi ha cap llengua que no tingui alguna forma de literatura. Utilitzo l'adverbi perquè no tinc la certesa que, amb tantes llengües que hi ha món que no coneixem bé o que no han estat estudiades, no pugui haver-n'hi alguna. De fet, serà difícil de trobar-la perquè la literatura oral sembla consubstancial a la memòria. Sense el Romanticisme i l'interès pel folklore i la consegüent recollida de materials populars, hauríem perdut una bona part de la nostra herència cultural. Però, és clar, la literatura que compta en relació amb la fixació de les llengües i la formació d'uns imaginaris col·lectius nacionals és l'escripta. I l'escriptura, i el que la precedeix, la lectura, no foren patrimoni de tota la societat. L'analfabetisme, que no començà a combatre's fins a l'ensenyament obligatori –decretat però no gaire desenvolupat– vers la meitat del segle XIX, impedia l'accés a la cultura escrita i a principis del XX encara es practicava la lectura col·lectiva en veu alta.⁴ No ens enganyem: l'escriptura i la bona comprensió lectora sempre han estat un privilegi de les classes dirigents i de les elits que formen el poder i el serveixen. Naturalment, l'educació obligatòria de les últimes dècades ha generalitzat aquests coneixements, i, tot i això, l'analfabetisme funcional entre persones que han fet estudis primaris està força estès.

Com veurem, la literatura –l'escripta, s'entén–, sempre ha estat utilitzada per al nacionalisme lingüístic i, doncs, el polític. De fet, ni cal haver llegit cap llibre de literatura per saber que Shakespeare, Cervantes, Dante o Verdaguer són grans escriptors. I que els escriptors són, dels personatges cèlebres d'un país, els més utilitzats per a diverses finalitats, polítiques o socials. Només cal veure com predominen, de

4. Jean-François BOTREL, «Teoría y práctica de la lectura en el siglo XIX: el arte de leer». *Bulletin Hispanique*, t. 100, núm. 2, 1998, p. 577-590.

molt, entre els noms d'escoles, instituts, universitats, biblioteques, cases-museu o carrers i places. O per donar nom a les institucions governamentals encarregades de difondre una llengua i una cultura nacionals arreu del món: Instituto Cervantes, Goethe-Institut, Istituto Dante Alighieri, Instituto Camões o Institut Ramon Llull. I, encara, recordar que tres dels enterraments més nombrosos del nostre entorn, amb la presència de milers de persones de tota condició, han estat els d'Alessandro Manzoni (1873), de Victor Hugo (1885) i el de Verdaguer (1902), en els quals una alta proporció d'assistents no havien llegit res dels difunts.

2. Llengua i nació

Un repàs a la història permet de veure com, per un procés de segles, les llengües dites «comunes» esdevenen, en molts casos, llengües «nacionals». Els parlants que poden intercomunicar-se amb independència del territori on viuen (poble, comarca, comtat, regne) tenen consciència, de manera natural, que parlen una mateixa llengua, que tenen una llengua comuna. Només per raons polítiques es pot difondre la idea que un mateix idioma és, de fet, dos de diferents, com ocorre encara avui amb el serbocroat, en què tots els lingüistes saben que es tracta del mateix parlar, però que els estats on es parla, Sèrbia, Croàcia, Bòsnia-Hercegovina i Montenegro, presenten com a distints, els uns fins i tot amb escriptura llatina, i els altres, amb ciríl·lica. Deixo constància que aquí hi ha, a més, motivacions religioses (catòlics, ortodoxos, musulmans), que acaben de complicar les coses.

La cultura medieval catalana és ben conegut que fou una de les més destacades d'Europa, amb «un model de llengua cancelleresc unificat, també acceptat pels escriptors, i formava part del selecte nucli de llengües destinades a convertir-se en llengües comunes, primer, i en llengües nacionals,

finalment».⁵ Convé remarcar-ho, perquè els instruments de l'Estat espanyol no hi fan mai referència, tot i que la castellana no disposa ni de cap poeta de l'alçada d'Ausiàs March, de cap novel·la com el *Tirant* o de cap filòsof com Lull, Eiximenis o Arnau de Vilanova. Ni tampoc no se sol recordar que bona part de la cultura humanista entrà a Castella a partir de versions catalanes. I això perquè una part del territori italià pertanyia a la corona catalana i, per exemple, Alfons el Magnànim es passà gairebé tota la vida a Nàpols, on creà una cort amb els humanistes més destacats de l'època. La situació canvià molt els segles XVI i XVII —el «Siglo de Oro»—, que donà grans obres a la literatura castellana i amb la figura cimera de Cervantes. La literatura catalana, en aquelles centúries, disminuï en quantitat i qualitat, però sempre amb una línia de continuïtat de literatura culta i popular que no es trencà mai i que donà també personatges rellevants com P. Serafi, F. Fontanella, F. V. Garcia o J. Ramis. El segle XVIII, per contra, la literatura castellana no donà pràcticament cap novel·la memorable i uns pocs noms en el camp de l'assaig, amb títols que ja denoten la situació, l'*Informe sobre la ley agraria* de G. M. de Jovellanos o las *Cartas marruecas* de J. Cadalso i, en teatre, L. F. de Moratín, amb la coneguda *El sí de las niñas*. Caldrà esperar perquè recuperi l'empenta ja ben entrat el segle XIX, que ho farà, de manera no especialment brillant —a la segona meitat de la centúria sí que va excel·lir—, unes dècades abans de l'esclat i el triomf de la Renaixença.

Si faig aquests recordatoris no és perquè menyspreï la literatura castellana, que admiro, conec i lleigeixo, sinó per posar en relleu que totes les literatures passen èpoques més brillants i d'altres menys esplèndides i, sobretot, perquè

5. Vicent SIMBOR ROIG, *La nació literària de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2022, p. 38-39.

quan es decideix políticament que una literatura és l'oficial i dominant, les altres d'un mateix Estat nació s'*invisibilitzen* i s'obliden els vaivens que han afectat la història de totes les literatures.

Anem, però, a veure com defineixen *nació* els dos diccionaris que ens afecten, el de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) i el de la Real Academia Española (DRAE). El DIEC, les següents:

1. Comunitat de persones que participen d'un sentiment d'identitat col·lectiva singular, a partir d'una sèrie de característiques compartides en el camp cultural, jurídic, lingüístic o altre. 2. Organització política d'una comunitat amb entitat nacional. [2a. ed., 2007]

I el DRAE, aquestes:

1. Conjunto de habitantes de un país regido por el mismo gobierno. 2. Territorio de ese país. 3. Conjunto de personas de un mismo origen y que generalmente hablan el mismo idioma y tienen una tradición común. [t. II, 22a. ed., 2001]

En tots dos diccionaris queda clar que la llengua és un element important dins el concepte de *nació*. No queda clar, en canvi, que sigui *decisiu*: per a la RAE els ciutadans d'una nació parlen el mateix idioma *generalment*, i per a l'IEC és *un dels trets* de la identitat col·lectiva. Així sembla que al costat de la llengua hi ha d'haver altres elements. Això de «tradició comuna» i «identitat col·lectiva singular» potser donaria més joc per analitzar-ho en el camp jurídic o de la politologia. Però a nosaltres ens desviaria del nostre discurs.

Potser no cal insistir més en el lligam estret que hi ha entre llengua i nació. Però no es pot deixar de tenir presents altres aspectes de la qüestió. Un exemple paradigmàtic fou la celebració del mil·lenari del naixement de l'espanyol celebrat els anys 1977 i 1978. Inaugurat pel rei amb la presència de vint-i-tres ambaixadors i tota la parafernàlia d'aquests casos al monestir de San Millán de la Cogolla (La Rioja),

el del Gonzalo de Berceo —el primer poeta castellà de nom conegut, del segle XII—, i amb la derivada de llibres, congressos i segells de correus, no va tenir cap paral·lel d'Estat amb dues llengües que van néixer coetàniament al castellà: el gallec i el català. No s'hi va fer, tampoc, cap referència en els actes. L'eusquera, molt més antic i d'origen desconegut, també apareix amb alguns mots en el document escrit que donà origen a la commemoració, las *Glosas Emilianenses*, que llavors ja se sabia que no eren un «castellà arcaic» —cosa que encara manté el web del monestir i altres llocs d'internet, com el de l'Instituto Cervantes—, sinó navarroaragonès, llengua que al cap d'uns segles desapareixeria integrada en el castellà.⁶ En el discurs que pronuncià a la inauguració l'acadèmic Emilio Alarcos Llorach, sense referir-se al fet que totes les llengües romàniques peninsulars neixen a la mateixa època, no es va poder estar d'acabar-lo amb consideracions com aquestes:

Hoy (...) son irrenunciables el derecho y la obligación de expresarse también en español, sin abdicar de las particularidades autóctonas. No estamos ya en tiempos de la cultura localista de campanario.

(...) me pregunto: ¿por qué no escribió en gallego don Ramón María de Valle-Inclán? ¿Por qué no siguió escribiendo en catalán don Eugenio d'Ors? ¿Por qué no escribieron en vascuence ni don Miguel de Unamuno ni don Pío Baroja? Que respondan ellos, o en su defecto sus obras.⁷

En el cas de Valle-Inclán, no ho sé, però suposo similar als d'Unamuno i Baroja. El d'Eugenio d'Ors és ben conegut i m'estranya que Alarcos no ho sàpiga. No sé tampoc els

6. Vegeu el diàfan resum sobre la qüestió a Moreno Cabrera, *op. cit.* en la n. 3, p. 165-167 i el seu clam contra els «mitos de la cuna y la cuña del castellano» a les *Glosas Emilianenses* de San Millán de la Cogolla.

7. Emilio ALARCOS LLORACH, «Milenario de la lengua española», *Cauce*, 1, 1977, p. 11-17.

casos d'Unamuno ni de Baroja, però conjecturo que, entre altres factors, hi degué haver el fet que van ser educats en castellà, que no parlaven eusquera i que no van veure possibilitats de promoció en l'idioma de la seva terra nadiua. Perquè, com diu a la mateixa pàgina Alarcos, ni els parlars vinculats al castellà ni les altres llengües de l'Estat, no poden tenir «el horizonte de oyentes y lectores a que alcanzen [que] ha de ser forzosamente más restringido que el que abarca el español». L'argument de sempre, i que ja utilitzaven Pérez Galdós i altres escriptors espanyols del darrer terç del segle XIX per pressionar, per exemple, Narcís Oller perquè canviés de llengua.

Fixem-nos com, al capdavant, la nació l'acaben dissenyant, en certa manera, els historiadors. Alguns per encàrrec, com Rodrigo Ximénez de Rada, que escriu per mandat del rei Alfons III de Castella *De rebus Hispaniae*, que fou l'origen de la mitificació de la història castellana i font primordial de les posteriors obres d'Alfonso el Savi. O Alfonso de Valdés, per servir al seu senyor, Carles V, escriu l'interessant *Diálogo de las cosas acaecidas en Roma*, en què justifica el saqueig de la Ciutat Santa i l'empresonament del Papa per part de l'emperador.⁸ En d'altres, per convenciment ideològic patriòtic espanyol, com Modesto Lafuente o Menéndez Pidal, per no allargar la llista. Antoni Simon ha resumit així com s'ha creat, des de fa centúries i ja des dels cronistes medievals, el relat historicomític de la unitat peninsular:

A partir d'una barreja entre història sagrada, història profana i referents mitològics, aquests cronistes medievals basiren la idea d'unes comunitats [nacionals] cohesionades i

8. Tot sigui dit de passada, li ha estat atribuïda l'autoria de *El Lazarillo de Tormes*, amb arguments força ben lligats, per Rosa NAVARRO DURÁN (Madrid: Gredos, 2003). La teoria va merèixer una reacció contrària força polèmica per part de bona part dels seus col·legues historiadors del segle XVI castellà.

unides per un passat comú; un passat normalment idealitzat que les projectava cap a un futur marcat per la construcció d'uns estats territorials regits per un príncep sobirà.⁹

No podem aturar-nos aquí a desenrotllar les idees que planteja el text de Simon. En certa manera, lliguen amb aspectes de l'anàlisi de Fernando Cabo en un llibre molt remarcable,¹⁰ on amb molt de detall explica que fer Història de la literatura, de la Literatura espanyola en concret, té més a veure a justificar *un* present que no pas a recuperar *un* patrimoni cultural i que, per això, allò que s'anomena el *canon*, és a dir, el *hit parade* d'una literatura, no sols és una manera de catalogar i, doncs, de puntuar la Història literària, sinó especialment d'escriure un determinat relat, interessat, de la Història. Ho deixo aquí.

3. Altres sistemes de predomini i el canvi de «castellà» a «espanyol»

Un nacionalisme dominant, que sigui el que controla l'Estat nació, sempre intentarà neutralitzar els petits nacionalismes que se li oposen.¹¹ En el nostre cas, s'ha valgut

9. Antoni SIMON TARRÉS, *La unitat d'Espanya com a valor polític. Una arqueologia intel·lectual*. Catarroja-Palma-Barcelona: Afers, 2022, p. 37.

10. *El lugar de la literatura española*. Barcelona: Crítica, 2015 (vol. 9 de la *Historia de la literatura española* dirigida per José-Carlos Mainer).

11. Resulta interessant veure les quantitats que l'Estat aporta als pressupostos de 2022, a càrrec del Ministeri de Ciència i Innovació, a les «reales academias», totes de Madrid excepte una –les de la resta del regne no tenen subvenció per més que siguin també «reales»–, en què s'inclouen també l'IEC (311.380 euros), la Real Academia Galega, amb la mateixa quantitat, i set institucions basques amb objectius similars als de les dues anteriors, però amb subvencions a l'entorn amb un total d'un milió d'euros. La RAE, ja es comprèn pel seu abast, 6.827.420 euros i l'Instituto de España, l'activitat del qual es desconeix en què consisteix

i es val de múltiples recursos. Uns són de caràcter públic, i d'altres, d'iniciativa privada (aquests darrers sovint amb subvencions de l'Estat). Així, per posar només un parell d'exemples, hi ha la Fundación pro-Real Academia Española (fundada el 1993, però continuadora d'una altra del 1983), per ajudar la RAE al compliment de les seves finalitats. La presideix el rei i el president efectiu és el governador del Banc d'Espanya. Aquesta entitat es va encarregar de calcular quines havien de ser les aportacions inicials de les institucions bancàries del regne en funció del seu volum de negoci. En conjunt, sembla que foren unes cinquanta empreses les que aportaren el capital fundacional (entre, d'altres, moltes de les de l'anomenat Ibex-35). Una altra institució filantròpica és la Fundación para la Difusión de la Lengua y la Cultura Española, de Valladolid, amb dues finalitats principals: l'ensenyament de l'espanyol als països que no el tenen com a llengua i la «difusión de la imagen de España y de Castilla y León por todo el mundo».¹² En aquesta segona ja no s'amaga la identificació entre Espanya i Castella i Lleó. Els Països Catalans, és clar, també tenen les seves, molt més modestes, com ara Òmnium Cultural, l'Obra Cultural Balear o l'Acció Cultural del País Valencià. És l'acció-reacció, llei física i política.

Hi ha, també, activitats que tenen una importància, menys institucional, però de no poca rellevància. Per no entrar en massa casos, em referiré només al de la Biblioteca de Autores Españoles. És una empresa d'envergadura, admirable, que al llarg dels anys i en diverses etapes ha arribat a publicar tres-cents cinc volums d'obres d'autors castellans.

realment, 308.000 euros. L'Academia de la Llingua Asturiana, 40.000 i l'Institut d'Estudis Aranesi, 30.000. El 2008 els gallecs i els catalans rebien 1.040.400 euros. Progressivament va anar baixant i ara hi ha la quantitat indicada més amunt.

12. <https://fundacionlengua.es> [Consulta feta el 14/09/2022].

Es va fixar com a objectiu editar les obres amb rigor filològic –que no sempre van tenir– i ampliar el nombre de lectors de les capes socials il·lustrades. Fundada per l'editor Rivadeneyra, que hi va invertir molts cabals propis, la va dirigir des de l'inici (1846) i durant anys Bonaventura Carles Aribau (1798-1862), que, tot sigui dit de passada, mai no va poder imaginar que un poema seu, «La pàtria», acabaria convertit en tot un símbol del renaixement vuitcentista de la literatura catalana. S'obrí la col·lecció, com no podia ser d'altra manera, amb Cervantes, i ha anat recollint obres fonamentals castelleses, que, molt sovint, han estat la base dels estudis d'història de la literatura. Paralitzada el 1880, fou represa, amb el nom de Nueva Biblioteca de Autores Españoles, gairebé inevitablement, per Marcelino Menéndez Pelayo, el savi més reconegut de l'Espanya d'aquell moment, que la portà entre 1905 i 1918. La tercera i darrera etapa, a càrrec de l'editorial Atlas, va durar de 1954 a 1999. Val a dir, i no crec que el fet sigui anecdòtic, que va tenir en la seva arrencada, una subvenció estatal de 400.000 rals (ignoro quin seria l'equivalent actual, però el *Diario de Barcelona* aquell any costava sis quarts l'exemplar, i un ral, la moneda de referència, eren vuit quarts i mig i la subscripció mensual sortia per deu rals) per comprar volums per a les biblioteques estatals.

Potser resulta especialment significatiu el canvi del sintagma «lengua castellana» pel de «lengua española», consagrat en el *Diccionario* de la RAE en la seva 15a edició, de 1925 –casualitat que estiguéssim en plena dictadura de Primo de Rivera?–, on es justifica el canvi per atendre els suggeriments –per no dir les queixes– de la no inclusió en el repertori de tecnicismes de l'actualitat, termes dialectals castellans ben vius i, sobretot, d'americanismes.¹³ En

13. Des d'àmbits acadèmics (universitaris i Acadèmies) es veia aquest fet com una continuació del colonialisme espanyol. Les referències

l'«Advertencia», de pàgina i mitja, que no «Prólogo», s'hi diu (p. VIII):

Como consecuencia de esta mayor atención consagrada a las múltiples regiones lingüísticas, aragonesa, leonesa e hispanoamericana, que integran nuestra lengua literaria y culta, el nuevo Diccionario adopta el nombre de «lengua española» en vez del de «lengua castellana» que antes estampó en sus portadas.

I continua comentant que ambdós vocables ja s'utilitzaven des de molt antic com a sinònims per designar «la lengua literaria principal de la Península». I tanca les consideracions amb les següents, que no cal glosar:

Al preferir ahora uno de los nombres, que responde mejor a la nueva orientación seguida, la Academia no desecha en modo alguno el otro, ni excluye de igual denominación a ninguna de las otras lenguas que se hablan en España, las cuales son ciertamente «españolas», aunque no sean «el español» por antonomasia.

És clar que entre els filòlegs no hi ha una completa unanimitat sobre la qüestió. Alguns opinen que igual que l'anglès és la llengua d'Anglaterra, una part del Regne Unit, i que els angloparlants diuen que parlen *English* i no *British*, i essent Castella una part d'Espanya, els hispanoparlants haurien d'utilitzar *castellano* i no *español*. En fi, no entrarem en el tema, que se'ns escapa.

Moreno Cabrera, en el capítol «El nombre de la lengua nacional», en analitzar l'ús dels dos termes pels filòlegs, conclou:

es en aquest sentit són multitud a internet. Com deia un filòleg nacionalista espanyol el 1971, Manuel Alvar, «la lengua oficial no puede ceder –ni siquiera por patriotismo– al mosaico de las lenguas nacionales» i, Moreno Cabrera, conclou que, amb aquestes posicions, las «lenguas aborígenes» són «una hipoteca de la que hay que desprenderse cuanto antes» (*op. cit.* en la nota 3, p. 118-119).

La elección del nombre de la lengua estándar va guiada en la ideología nacionalista por la idea de ocultar o disimular el origen local de dicha lengua para, de esta manera, poder presentarla como un elemento neutral que se eleva por encima de los localismos y particularismos para ocupar un lugar excelso y privilegiado que no puede ser puesto en cuestión sin atacar los fundamentos mismos de la nación y el Estado.¹⁴

No cal dir que Moreno amb «lengua neutral» s'està referint a la variant *estàndard*, la que se suposa model per a la comunicació educativa, mediàtica, administrativa i supradialectal. Naturalment, té la base en un *dialecte*, o sigui una varietat de la llengua, que a vegades s'imposa per la tradició literària (l'italià), per ser la dels reis (l'anglès, el francès), per la supremacia política i demogràfica (el castellà) o per la demografia i la capitalitat (el català).

El que sempre queda clar és que la llengua de l'Estat, l'estàndard que ha superat els dialectes, és l'única que compta per a les funcions formals i les coses serioses. Recordaré a continuació un succés molt il·lustratiu. El 1858 tingué lloc de la primera de les divuit aparicions –cadascú creurà el que vulgui sobre el fet– de la Immaculada Concepció a la pàgoda gascona Bernadeta Sobirós (nom afrancesat en Bernadette Soubirous), a la població de Lorda (Lourdes en francès). L'expectació sobre aquests esdeveniments va anar creixent fins que les autoritats civils i eclesiàstiques s'ho van prendre seriosament i feren, durant gairebé quatre anys, una macroenquesta sobre l'assumpte. Entre els molts i severs interrogatoris fets a Bernadeta, hi ha fragments que veritablement deixen estupefacte. En explicar les visions de la «Senyora» i el que li havia dit, li demanaren en quina llengua s'havia expressat i li preguntaren també si sabia què era

14. *Op. cit.* en la nota 3, p. 95-96.

una llengua, i la noia els tragué la seva llengua. Aclarit que no es referien a l'apèndix bucal, va respondre que «en la de Lorda». Indignats, van afirmar que el que deia Bernadeta no era creïble, puix que la Verge Maria «només pot parlar en llatí o en francès».¹⁵ Ella va respondre que si li hagués parlat en idioma francès no hauria entès gran cosa i que sempre li va dir, en occità, que era la «Immaculada Councepciou».¹⁶ Encara que una mica llarga, l'anècdota, si voleu dir-ne així, és altament significativa de la lluita de l'Estat francès contra les llengües minoritàries i que ha reeixit, per a vergonya seva, fent-les pràcticament desaparèixer (occità, basc, bretó, català...). Ho resumeix un frase molt insistit en aquest sentit: «Soyez propres, parlez français». O sia, «Sigueu nets, educats, parleu francès» (recorda aquella frase que, després de la Guerra, que t'engaltaven, sovint acompanyada d'una bufetada, falangistes i guàrdies civils, si sentien algú parlar català pel carrer: «Habla la lengua del Imperio»).

La gran sort de tenir un Pompeu Fabra i una Mancomunitat van ser uns murs de resistència contra la consideració dialectal del català. I que després, els escriptors del País Valencià i les Illes, s'anessin afegint al programa comú d'estandardització de l'idioma per evitar-ne la progressiva fragmentació. En aquest sentit, entre les llengües minoritzades d'Europa, el cas del català és singular per la seva resiliència. El francès s'ha imposat, a banda de l'escola i l'Administració, en la creació en l'imaginari ciutadà

15. Aquells jacobins no es van plantejar que Maria podia haver parlat també en el seu patuès nadiu, l'arameu. S'hauria d'haver necessitat un traductor?

16. El que he explicat ha estat força divulgat, per bé que avui no sol aparèixer gaire en la bibliografia. N'he extret els detalls de Josep Miquel BAUSSET, «La Mare de Déu de Lorda parlà occità». *VilaWeb*, 08/02/2015: <https://www.vilaweb.cat/noticia/4230431/20150208/mare-deu-lorda-parla...> [Consulta feta el 23/09/2022].

del concepte de *patois* ('patuès', en català). Aquesta idea fou especialment integrada per la Revolució Francesa. El teòric revolucionari més actiu en aquesta línia fou Henri Grégoire, eclesiàstic, bisbe cismàtic i comte (títol napoleònic), que descobrí que només quinze dels vuitanta-tres departaments de França parlaven francès. Redacta el 1794 per a la Convenció Nacional (l'assemblea dels diputats sorgits de la Revolució) un *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française* —«Informe sobre la necessitat i els mitjans d'anorrear els [parlars] patuosos [=locals] i de fer universal l'ús de la llengua francesa»—. Sense aquesta eliminació, que es basa ideològicament en el nacionalisme, França no podia desenvolupar els «Drets de l'Home» ni modernitzar la col·lectivitat: el monolingüisme, en canvi, cohesionaria l'Estat i transmetria l'idioma.

Tant lingüicida era Grégoire com un camarada seu, un dels representants més destacats dels anys del terror revolucionari, l'advocat gascó (!) Bertrand Barère de Vieuzac, que va fer per al Comitè de Salut Pública —institució creada per Robespierre per perseguir els dissidents amb l'ús de la guillotina— un *Rapport du Comité de salut public sur les idiomes* (27 janvier 1794), en què no considera perilloses la majoria de llengües gal·liques, només aquestes quatre en les quals centra els seus atacs i demana mesures repressives, que foren decretades:

l'idiome appelé bas-breton, l'idiome basque, les langues allemande et italienne ont perpétué le règne du fanatisme et de la superstition, assuré la domination des prêtres, des nobles et des praticiens, empêché la révolution de pénétrer dans neuf départements importants, et peuvent favoriser les ennemis de la France.¹⁷

17. Aquest «rapport» es troba en molts webs d'internet. El text repro-

Per acabar ja amb aquesta disquisició, potser massa llarga, val la pena d'esclarir el significat de *patois*: deriva de *patte*, «pota, peu d'animal», amb el sentit de «llenguatge ordinari, groller, propi de gent primària i inculta». Curiosament, coincideix, en etimologia i significat, amb el castellà *patán* i *patozo*, que també deriven de *pata*.

4. Foc, llibres i literatura

De la importància dels llibres per a la formació nacionalista se'n poden donar milers d'exemples. N'hi ha un, perquè el personatge està d'actualitat, que em sembla especialment aclaridor. Putin el 2012, segons una notícia que reporta Anne-Marie Thiesse, anunciava que s'establiria, cosa que ignoro si es va fer:

une liste de cent œuvres russes majeurs [...] pour la jeunesse de la Russie, réputée «nation de lecteurs»: les élèves doivent au terme de leurs études les connaître pour avoir pleine conscience de leur appartenance nationale.¹⁸

Resulta evident que el ressorgiment d'un nacionalisme imperialista, com és avui el rus, ha de recórrer a tot allò que pugui reforçar la seva identitat, i pocs recursos han donat des de fa segles tan bons resultats com la utilització de la literatura i dels llibres, de certs llibres.

Però si els llibres serveixen per a crear consciència també poden qüestionar aquesta consciència o crear-ne una de diferent. No és estrany, doncs, que determinades obres s'hagin considerat perilloses, dissolvents, herètiques o antipatri-

duït és extret de <https://www.axl.cefano.ulaval.ca/francophonie/barere-rapport.htm> [Consulta feta el 24/09/2022].

18. *La fabrique de l'écrivain national. Entre littérature et politique*. Paris: Éditions Gallimard, 2019, p. 17.

òtiques. I, naturalment, els seus autors.¹⁹ Els llibres atreuen el foc, i ho fan des de fa més d'un parell de mil·lennis. Quina gran metàfora d'aquesta atracció és aquella pel·lícula, d'actualitat permanent, *Fahrenheit 451* –la temperatura en què en aquesta escala termomètrica s'encén el paper–, en un món on està prohibit llegir i la missió dels bombers és precisament cremar els llibres que els ciutadans amaguen. No cal, doncs, recular fins a Roma, als incendis de la Biblioteca d'Alexandria –cristians i musulmans–, als focs inquisitorials o a les fogueres dels nazis: encara en la guerra entre Sèrbia i Croàcia, força recent, els croats van cremar 2,8 milions de llibres escrits en caràcters ciríl·lics. Pinochet també va destacar durant la seva dictadura per les fogueres de llibres. I el franquisme,²⁰ que des dels primers dies del cop d'estat va «depurar» les biblioteques, privades o públiques, llençant al foc els llibres dels domicilis de Pompeu Fabra,²¹

19. Serà bo de recordar que falangistes i guàrdies civils van assassinar Federico García Lorca, entre d'altres «rojos». O que Stalin va enviar als gulags, o directament va fer matar els escriptors que considerava desafectes. Com Hitler, Pinochet... Sort que en aquestes dictadures molts es van exiliar i van poder sobreviure.

20. Sobre la destrucció de llibres en l'era de Franco, és imprescindible Ana MARTÍNEZ RUS, *Libros al fuego y lecturas prohibidas. El bibliocausto franquista (1936-1948)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2021. En el cas de Fabra, una part dels llibres foren cremats, però una altra part robats i venuts després a llibreters de vell.

21. Per a la intel·lectualitat espanyolista, Pompeu Fabra era un personatge especialment odiós: havia aconseguit unificar la llengua catalana. Els impropis que se li van dirigir abans i després de la Guerra Civil omplirien diversos llibres. Quan Josep M. de Casacuberta vol publicar les *Converses filològiques* (1954-1956), li posen com a condició –quina cosa més retorçada, la censura franquista– que no surti el nom *Pompeu*, sinó sols *P.* I així va ser. Ho reporta Albert MANENT a «Josep Maria de Casacuberta i l'Editorial Barcino», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes / I: Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 27.

d'Alfonso Castelao o de Juan Ramon Jiménez, que, sortosament, ja havien fugit. Són especialment famoses les cremades el 1939 de la Biblioteca de la Universitat de Madrid i la de la plaça de Catalunya de Barcelona. Però és un tema del qual gairebé no es parla. És rellevant, penso, de posar en relleu que les moltes fogueres que els franquistes van anar fent en les poblacions que anaven ocupant eren precedides de la lectura pública, com si fossin –ho eren, és clar– actes de fe inquisitorial, d'aquella coneguda citació del capítol vi de la primera del *Quixot*, on el barber i el capellà depuren la biblioteca d'Alonso Quijano i de la qual salven el *Tirant lo Blanc* amb uns elogis que, de fet, constitueixen la primera crítica de la novel·la valenciana. El text deturpat barroerament pels rebels diu:

El licenciado [el cura] mandó, al barbero que le fuese dando de aquellos libros uno a uno, para ver de qué trataban, pues podía ser hallar algunos que no mereciesen castigo de fuego.

– *No –dijo la sobrina– no hay que perdonar a ninguno, porque todos han sido los dañadores: mejor será arrojarlos por las ventanas al patio y hacer un rintero [un montón] de ellos y pegarles fuego; y, si no, llevarlos al corral, y allí se hará la hoguera y no ofenderá [molestará] el humo.*

Lo mismo dijo el ama: tal era la gana que las dos tenían de la muerte de aquellos inocentes; más el cura no vino en [se avino a] ello sin leer siquiera los títulos.²²

Poso en cursiva el text utilitzat en les cremades rituals franquistes i en dono el context, en què queda clar el tarannà no inquisitorial de Cervantes.

Com diu Thiesse, en l'etapa de formació dels nous Estats nació en el segle XIX, la redacció de les històries de la

22. El fragment és extret de Miguel de CERVANTES, *Don Quijote de la Mancha*. Madrid: Real Academia Española/Asociación de Academias de la Lengua Española, 2004, p. 61.

literatura «est [...] tenue pour œuvre de première importance. Ces histoires sont conçues comme des “romans de formation” de la nation, destinés à instruire ses membres dans l’amour et la fierté de leur patrimoine».²³ Convé recordar que, d’una banda, durant segles «literatura» era tota manifestació escrita del «saber», excloses les ciències exactes i físiques, idea reforçada pels romàntics i que perdurarà fins a finals del segle xx. De l’altra, que qualsevol literatura no és quelcom immutable i, per tant, estudiar literatura és estudiar «història de la literatura». I la història és un cànon, una selecció, variable segons els moments. Un cànon que sovint té més elements ideològics que estrictament literaris, perquè sempre l’ensenyament dirigit per l’Estat ha utilitzat la literatura per reforçar el patriotisme nacional espanyol. Els nacionalismes català i basc inquieten l’Estat i a través dels seus instruments de poder i dels seus corifeus, presenta sempre la situació com un inacceptable atemptat contra la unitat d’Espanya en la qual el problema s’acabaria si no hi haguessin els altres idiomes presents a l’Estat o el seu ús fos residual i/o folklòric. Un nacionalista espanyol radical, Américo Castro, en un llibre de referència sobre el tema, *La enseñanza del español en España*, lamentava que no es consolidessin bones lectures castellanes que intensifiquessin el patriotisme, «habiendo tanta cantidad de obras vivas y jugosas en nuestra literatura».²⁴ José Carlos Mainer, en un interessant capítol del seu llibre *Historia, literatura, Sociedad (y una coda española)* titulat precisament «La invención de la literatura española», resumeix la qüestió en aquests termes:

Que el ciudadano español poseyera la lengua propia y, a través de ella, el patrimonio literario del pasado se pre-

23. *Op. cit.* en la nota 18, p. 94.

24. Madrid: Victoriano Suárez, 1922, p. 72-73.

sentó [en los años 20] como una tarea imperativa: de este conocimiento se esperaba el doble efecto taumátúrgico de nacionalizar y modernizar el país entero.²⁵

Perquè, en definitiva, l'escriptor nacional és una mena de quintaessència de la nació i a ella pertanyen la seva obra (edicions, citacions), la seva vida (biografies, llocs de memòria), el seu cos (la tomba: el «panteó nacional» en certs casos) i les seves representacions públiques (monuments, carrer dedicats...). Per això no sobta que els totalitarismes s'hagin sempre obsedit a cremar –o a destruir– allò que consideren herètic o desviacionista.

5. Les dificultats I: el bilingüisme i la professionalització

A Catalunya, com al País Valencià o les Illes Balears, conviuen dues llengües, l'oficial de l'Estat i la pròpia del territori. Aquesta és una situació que ve de lluny i que, fins a temps recents, no s'ha pogut trobar-hi l'espai administratiu i educatiu que fan possible el manteniment de la llengua autòctona. Les dificultats, com és ben sabut, són constants i el català sempre es troba en actitud defensiva. Els ciutadans, segons les lleis, tenen l'obligació de conèixer l'idioma estatal i el dret d'usar-lo. Els catalans, el seu propi, només el dret d'usar-lo a la seva terra. Hi ha, doncs, un desequilibri entre les dues llengües. I avui cal afegir-hi la disminució alarmant de l'ús oral i escrit de l'idioma.

De fet, s'usa el terme «bilingüisme» per referir-se a la situació de la convivència, no sempre fàcil, d'ambdós idiomes. La realitat és, però, que de persones bilingües (i en alguns cas, trilingües), n'hi ha molt poques. Una llengua, la materna, és la que domina el nostre pensament. L'altra, que

25. José Carlos MAINER, «La invención de la literatura española», dins *Historia, literatura, Sociedad (y una coda española)*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007, p. 152-190.

coneixem i usem, no està exactament al mateix nivell que la materna, per més que el nacionalisme espanyol insisteixi a dir el contrari i fins i tot combati amb armes i bagatges –i sense cap desvergonyiment– la llengua minoritzada (no-més cal veure quina és la llengua de les empreses o de la judicatura, per no allargar el compte) en nom d’una pretesa situació d’inferioritat del castellà.²⁶

De tota manera, el castellà és ben conegut per les persones instruïdes i això ha permès que una colla d’escriptors nascuts i/o residents a Catalunya hagin deixat de banda el cultiu del català i hagin optat per entrar en el circuit literari espanyol i, doncs, que pertanyin a la literatura castellana. Tret de rares excepcions, els crítics i historiadors literaris d’arreu del planeta consideren que un escriptor, amb independència del seu lloc d’origen i fins de la seva llengua materna, forma part de la literatura de la llengua en què s’expressa. Dos jueus, el txec Kafka i el búlgar Elias Canetti, a l’alemanya. L’irlandès Joyce, a l’anglosaxona, com l’ucraïnès de pares polonesos Joseph Conrad. El romanès Eugen Ionesco, a la francesa. O Jorge Semprún, espanyol, exministre de Cultura d’Espanya, que té gairebé tota l’obra escrita en francès. I així fins a una bona colla de literats.

Antoni de Capmany, en l’apèndix de les seves famoses i importants *Memorias*, renuncia a transcriure en català un

26. Durant molts anys ha corregut la llegenda urbana que, en els matrimonis mixtos de catalanoparlants i castellanoparlants, la llengua que s’imposava a casa era la de la mare. La història ha demostrat que, tret d’una minoria de casos, la realitat és que la que ha triomfat ha estat la castellana. El 1979, l’anomenat «Manifest d’Els Marges», DD. AA., «Una nació sense estat, un poble sense llengua?», *Els Marges*, 15, gener de 1979, p. 13, ja assenyalava un dels grans problemes del català, avui agreujat per les migracions massives de les darreres dècades a Catalunya i l’agressivitat del nacionalisme lingüístic espanyol, es preguntava: «Com pot resoldre’s el dilema d’integrar una part de la població, que tot i residir-hi, no ha assumit encara la realitat nacional catalana».

parlament del 1406 del rei Martí l'Humà a les Corts de Perpinyà i ho fa en castellà, tot justificant-ho així:

Pero como la lengua catalana en la que está extendido el original es ya anticuada en el mayor número de los vocablos y por otra parte sería inútil copiarla en un idioma antiguo provincial, muerto hoy para la república de las letras y desconocido del resto de Europa...²⁷

Capmany, fixem-nos-hi, remarca dos aspectes que resulten especialment significatius: la llengua està «antiquada», o sia, no és apta per al conreu literari modern, i no té projecció europea. Però, convé posar-ho en relleu, no hi ha en Capmany una actitud de menyspreu per la seva llengua. El que no es planteja, com farà unes dècades més tard Joaquim Rubió i Ors, és la *recuperació* de la literatura culta en català quan, en el pròleg de les seves poesies de *Lo Gaiter del Llobregat*, presenta a consideració qüestions com aquestes:

[L'autor] ha pres a son càrrec lo recordar a sos compatri-cis llur passada grandesa, i desterrar la vergonyosa i criminal indiferència amb què alguns miren lo que pertany a sa pàtria (...).

Una idea en gran manera trista i desencantadora ha ocupat constantment a l'autor en la composició de les presents poesies. Cregué a l'emprendre son treball que alguns de sos joves compatri-cis (...) lo ajudarien en sa empresa alternant sos cantars harmoniosos amb sos aspres versos [...]... mes per desgràcia no ha succeït així. Sol empenygué son camí i sol ha arribat al fi de son viatge (...).

Sap que li respondran que los retrau de fer-ho la dificultat

27. *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona, publicadas por disposición y a expensas de la Real Junta y Consulado de Comercio de la misma Ciudad*. Madrid: Imprenta de D. Antonio Sancho, 1779. El transcripc del fragment que dona Antoni COMAS a la *Història de la literatura catalana*, vol. IV. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1964, p. 159.

que experimentarien al voler versificar en una llengua en la qual casi no coneixen la gramàtica; que també en castellà poden cantar-se nostres antigues glòries i les hassanyes de nostres avis sens deixar per açò d'obrar en nosaltres lo mateix efecte (...).

Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, puix pesa molt poc en comparació de les altres nacions (...); però sí a la lliterària, fins a la qual no s'estén ni se pot estendre la política de l'equilibri.²⁸

No podem analitzar ara les moltes idees que conté aquest pròleg. Tanmateix, és necessari destacar que Rubió no sent la llengua catalana com inferior o menys apta literàriament que la castellana i que la tradició pròpia és millor expressar-la precisament en l'idioma propi, a desgrat dels problemes de codificació amb què es troba. I potser és de tenir present que Rubió va escriure pràcticament tota la seva erudita i periodística en castellà i que poc més va tornar al català, a desgrat de veure complagut com sorgia la Renaixença.

La qüestió es troba plantejada en dues de les grans històries de la literatura catalana del segle XX, la de Martí de Riquer i la de Jordi Rubió i Balaguer. Riquer, malgrat el problema dels trobadors catalans expressant-se en provençal,²⁹ afirma que, «seguint un criteri filològic»: «La literatura és un fet que va lligat a la llengua. I, com que va lligat

28. *La Renaixença. Fonts per al seu estudi (1815-1877)*, edició anastàtica a cura de Joaquim MOLAS *et al.*. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona/Departament de Filologia Hispànica de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1984, p. 77-83. He regularitzat l'ortografia segons els usos actuals, he respectat gairebé sempre allò que pogués tenir valor fonètic en l'original i he mantingut barbarismes i col·loquialíssimes.

29. Riquer ha de fer equilibris, no sempre prou convincents, per incloure en la seva *Història* els trobadors catalans dels segles XII i XIII, atès el criteri idiomàtic que defensa per definir una literatura (*Història de la literatura catalana*, vol. I, 1964. Barcelona: Ariel, p. 12-14 i 21-22).

a la llengua, quan un escriptor no s'expressa en aquesta ja no pot pertànyer a aquesta literatura». I afegeix: «Per això deia abans que ací no entren totes les obres que han escrit els catalans, i, podeu afegir, els valencians, els mallorquins i els rossellonesos».

Jordi Rubió, al seu torn, en parlar del bilingüisme a les primeres dècades del segle XIX, encarava l'assumpte així, seguint en certa manera la consideració de Herder,³⁰ el gran filòsof i teòleg alemany —que fou qui posà l'èmfasi en la unió de llengua i nació—, que explicitava que una obra literària no s'explica més que en el seu context històric:

Em sembla innecessari justificar en aquestes pàgines el fet que, com en capítols anteriors, tingui en compte les activitats literàries d'escriptors que no ho foren en català. Sé prou bé que vol dir «literatura catalana», però tampoc no desconec que quan un país, per imposició de les circumstàncies o voluntàriament, cau en el bilingüisme, en mutilem la personalitat si només tenim en compte una de les seves facetes (...). Ningú no suposarà que defenso el bilingüisme en dir el que dic, perquè sempre he considerat que la llengua pròpia és la més essencial de les característiques d'un poble.³¹

De fet, s'ha parlat, en aquest sentit, de «cultura literària catalana» com a complement o explicació de la història de la literatura catalana. El concepte, que en certa manera és

30. L'aportació de Herder ha estat considerada cabdal en aquesta qüestió. Pascale Casanova ho resumia així: «Herder ne transforme pas la nature du lien structurel qui unit la littérature (et la langue) à la nation. Au contraire, Herder ne fait que le renforcer en le rendant explicite. Au lieu de taire cette dépendance historique, il en fait l'un des fondements de sa revendication nationale.» Extrec la citació de Simbor, *op. cit.* en la nota 5, p. 31.

31. *Història de la literatura catalana*, III. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 303.

útil, permet d'estudiar, com han fet A. Rossich i J. Cornellà,³² el plurilingüisme en la literatura catalana, un camp que presenta moltes sorpreses, i que presenta dificultats indubtables, com ara, i sense entrar en la qüestió, el lloc que ha de tenir el teatre bilingüe en la historiografia literària catalana.

Aquests temes, bilingüisme, cultura i canvi de llengua, estan estretament relacionats amb un dels grans problemes dels escriptors catalans: la professionalització. Viure d'escriure en català no ha estat mai possible. Els nostres literats han hagut sempre de comptar amb una professió que els permetés guanyar-se la vida. Àngels Guimerà, per exemple, s'ajudà dels drets de les representacions teatrals, de les vinyes familiars i de l'empresa editorial, La Renaixensa [sic], de la qual era soci. Narcís Oller, funcionari i advocat, escrivia, com explica molt bé a les seves *Memòries literàries*, en caps de setmana i durant les vacances. Verdaguer, del sou de Can Comillas fins que el marquès el va acomiadar i va acabar en la pobresa més absoluta. Josep Carner comptava amb les col·laboracions periodístiques, les traduccions i la direcció de l'Editorial Catalana, fins que va decidir establir la seva situació entrant en la carrera diplomàtica.

Són exemples llunyans, ja ho sé, però és que les coses no han canviat. Si abans l'escriptor s'havia d'ajudar de la premsa, i normalment ho havia de fer en la d'expressió castellana, o viure d'un negoci propi o dedicar-se a la docència o al funcionariat o a una activitat que doni per viure, avui només canvia, segurament, el fet que hi ha més publicacions escrites en català i la participació en programes dels mitjans audiovisuals. En una carta de Joan Fuster a Vicenç Riera Llorca, de 1970, citada per Simbor, el mestre valencià, referint-se a una conversa amb Josep M. Espinàs, diu:

32. *El multilingüisme en la literatura catalana*. Bellcaire d'Empordà: Vítel·la, 2014.

El català que té la feblesa de voler ésser home de lletres, si al mateix temps no és milionari, es veu obligat a escriure en castellà. Espinàs em contava el cas de l'Arbó. La gent no compra massa llibres catalans; sembla que no en compren ni els catalanistes.³³

Sembla que és una qüestió inevitable, o que ho ha estat fins a temps recents, que els escriptors del país, si no s'han passat directament al mercat espanyol –amb la qual cosa, que ara no hi entrarem, ajuden a reforçar la identitat espanyola i a fragmentar la catalana–, han hagut de fer renúncies lingüístiques, per més escarafalls que un cert purisme radical els hagi fet o continuï fent-los. Així ho van fer Maragall –de producció molt valuosa en català, però escassa al costat de la feta en castellà–, Gaziol, Carner, Pla, Sagarra o Porcel. Avui, s'albira una certa esperança en el fet que estan apareixent noves fornades d'escriptors i que les petites editorials els estan donant sortida pública, unes petites editorials que no paren de créixer i que, avui, juntament amb les de sempre, sumen al voltant de dues-centes. Passem, però, ara a entrar en altres aspectes de la qüestió, envitricollada i delicada com ja hem apuntat, també importants.

6. Les dificultats II: la invisibilitat i la internacionalització

Tenint la mateixa població o més de nacions que són Estats (els països nòrdics, posem per cas), ni la llengua ni la literatura nostres tenen la mateixa visibilitat internacional. Més encara: ni pràcticament existim en el cànnon occidental. I en la monarquia espanyola som també pràcticament desconeguts, tret d'alguns noms com Mercè Rodoreda, Josep Pla, Salvador Espriu, o, en la literatura juvenil, Jordi Sierra i Fabra (amb molt èxit). Hi va haver, en el segle xx, diver-

33. *Op. cit.* en la nota 5, p. 121.

sos moments en què les literatures catalana i espanyola no eren desconegudes l'una de l'altra. Això pràcticament es va acabar a finals de la centúria passada i és ben clar en el que portem del segle XXI. Desconeixement, sovint volgut, del que es fa literàriament als Països Catalans, tret que no sigui obres d'expressió castellana. I això per no parlar del coneixement de la llengua en l'àmbit universitari: és ben sabut que és més fàcil estudiar català a l'estranger que a l'Estat espanyol. A més, les darreres enquestes posen en relleu que la majoria dels migrants de l'Estat espanyol, en llur majoria, no mostren cap interès per conèixer la llengua catalana, a diferència, segons sembla, d'una part dels estrangers que venen a residir a Catalunya i que no són hispanòfons. De fet, és la crua realitat, és possible de viure al Principat sempre en castellà, cosa que no és possible en català.

Un Estat que, d'altra banda, en algunes de les seves institucions, encara fa servir per entrar als seus webs la distinció «català» i «valencià». I això a desgrat de la sentència del Tribunal Suprem de 2008, per un procediment del govern valencià contra els estatuts de les seves universitats, en què definien la llengua dels centres com a «català». L'insòlit del cas és que aquell tribunal va consultar sobre la denominació de l'idioma a la Real Academia Española de la Lengua, que va respondre, com no podia ser d'una altra manera, que valencià i català són dos noms d'una mateixa llengua. Davant d'això, que resulta infamant per als catalanoparlants, el Suprem no va tenir altre remei que resoldre a favor de les universitats. La fragmentació política, cultural i lingüística resulta imprescindible per acabar amb l'eternament anomenat «problema catalán»

Els instruments estatals espanyols són molt poderosos. Moreno Cabrera, i remarco que el text és publicat, en una primera edició, el 2008 per aquest catedràtic de la Universidad Autónoma de Madrid, ho resumeix de manera explícita

en aquest fragment del seu conegut estudi *El nacionalismo lingüístico*:

El nacionalismo disimulado de la nación dominante [que se autocalifica de no nacionalista] suele ser mucho más intransigente, antidemocrático y particularista que los nacionalismos dominados, dado que la etnia dominante dispone de los mecanismos políticos, económicos, administrativos y militares adecuados para aplastar por la fuerza cualquier intento importante de autoafirmación de los grupos o naciones minoritarios o no dominantes.³⁴

Res de nou: de Juli Cèsar passant per Napoleó fins a l'actualitat un parell de modismes llatins ho expressen de manera concloent: *divide et impera* i *divide ut regnes*: 'fragmenta i dominaràs'.

El problema de la invisibilitat podria conduir a la catàstrofe. Per això és tan important de traduir els nostres autors, en especial a les llengües d'abast més universal. Ni que sigui a còpia de traduccions indirectes i que en alguns casos es pugui pensar que són més aviat «adaptacions».³⁵ Val a dir que l'esforç que s'ha fet en aquests darrers anys subvencionant traductors i editorials estrangeres per difondre la nostra literatura ha estat molt rellevant, quasi diria que al límit del que pot fer un país que no té al darrere un Estat nació. Resulta il·lustratiu, en aquest sentit, veure la llista de traduccions, gairebé totes a llengües europees, que es troba al web de l'Institut Ramon Llull. No podem entrar ara i aquí a considerar la qüestió del poliglòtisme, que, en un món ideal, faria innecessàries les traduccions, com ho

34. *Op. cit.* en la nota 3, p. 193-194.

35. En una taula rodona sobre traduccions vaig preguntar al traductor a l'hindi de *La plaça del Diamant* si s'havia trobat amb moltes dificultats en fer la seva versió i vaig posar el cas del pa amb tomàquet. Em va respondre que costava molt de superar les diferències culturals i que, per començar, a l'Índia no hi ha «places» com a Europa.

faria el coneixement universal d'una única llengua (s'entén l'anglès, és clar).

És cert que, en determinats casos, no tenim ni la seguretat d'un bon coneixement del català per part del traductor ni que l'editorial que publica el llibre tingui prou capacitat de penetració en el seu mercat. I, en aquest sentit, hi ha hagut alguns fraus a les subvencions que l'Institut Ramon Llull dedica a fomentar les traduccions d'obres catalanes.³⁶ En el segle XIX, Verdaguer fou traspassat a diverses llengües d'Europa, i ho fou pràcticament sempre a través de les diverses versions franceses i en algun cas del castellà. El català en la pràctica era una llengua desconeguda. Resulta interessant saber que traductors francesos o italians, que més o menys coneixien el castellà, se servien de diccionaris espanyols i d'algun dels que hi havia a l'època de català-castellà.

Aquí rau una de les grans dificultats d'una cultura petita com la dels Països Catalans, excèntrica i, doncs, amb escassa repercussió internacional. Una «cultura satèl·lit», com la batejava Joan Fuster³⁷ traient-ne l'expressió d'un escrit de T. S. Eliot. L'escriptor valencià, que utilitzava el sintagma com a sinònim de provincianisme, ho feia per incidir en el fet que, malgrat que la llengua sigui la catalana, l'escriptor no s'ha de moure en un sistema de referències espanyol. És

36. Hi va haver el cas escandalós de Barbara Sławomirska que va traduir al polonès quatre novel·les d'Oller entre els anys 2007 i 2011: *La febre d'or* (en dos volums), *Pilar Prim*, *La papallona* i *L'escanyapobres*. Les va publicar en una editorial que es deia Sagittarius i que havia tret alguns llibres a principis dels anys noranta del segle passat. Ella la va fer servir com a editorial «fantasma» amb Oller, Llull, Rusiñol i Pin i Soler amb l'únic objectiu d'aconseguir la subvenció de l'IRL i publicar uns quants exemplars de cadascun dels llibres (els mínims per satisfer l'IRL, que eren menys de 10). Dec la informació al professor Alfons Gregori, de la Universitat de Poznan.

37. *Agitar idees. Pensaments polítics de Joan Fuster*, a cura de Pau Viciano. València: Acció Cultural del País Valencià, 1997, p. 43.

clar que Fuster es referia bàsicament als escriptors valencians del XIX i de part del XX i posava el cas de Verdaguer com el d'un poeta autèntic, desconnectat del món castellà. Diria que avui la situació és diferent. Està, en alguns aspectes, millor, però té molts perills. Avui la digitalització, les xarxes socials i el complex internàutic obren moltes possibilitats, alhora que comporten moltes dificultats. Però cal perseverar en la universalització de la nostra llengua i de la nostra literatura. Encara que aquesta darrera tingui la mateixa qualitat estètica d'altres del context europeu, si no és visible, es convertirà en residual. Perquè, no ens enganyem, el bilingüisme és el camí més dret i segur per arribar al monolingüisme castellà.

Pompeu Fabra, en unes conferències, de les moltes que va fer als anys trenta, solia insistir sobretot en el perill de la fragmentació lingüística de l'estàndard: «Tenint la unitat de la llengua, tindrem la unitat de la pàtria» (a Reus a l'abril del 32) o «Tinguem present que, com més forta sigui la unitat lingüística, més ferma serà també la nostra unitat nacional» (a Igualada, maig del 1934).³⁸ No feia pas referència a la fragmentació política de l'Estat espanyol, que no creia possible. Ja es va veure en l'Estatut del 32, de possibilitats limitades. I avui, convé recordar-ho, la Constitució del 1978, intocable, prohibeix expressament, d'altra banda, la federació de «comunitats autònomes», per bé que sí que permet explícitament, si així ho volen en referèndum, la fusió del País Basc i Navarra. Oblidem-nos dels Països Catalans, un concepte que va divulgar Fuster i que ja fa temps que sembla políticament inadequat (als polítics, és clar), i,

38. He extret les citacions de Josep MURGADES, «El Noucentisme», dins Jordi Castellanos i Jordi Marrugat (directors), *Història de la literatura catalana*, vol VI. *Literatura catalana contemporània (II). Modernisme. Noucentisme. Avantguardes*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana/Barcino/Ajuntament de Barcelona, 2020, p. 410.

tanmateix, tan clar pel que fa a la unitat cultural pel que fa a nació, llengua i literatura.

Em sembla que, d'alguna manera, he posat en relleu el perquè aquests tres conceptes del títol amb què he acabat el paràgraf anterior són una qüestió controvertida. I tanco aquesta exposició amb un fragment del gran polígraf valencià en el que és l'Any Fuster, una commemoració que sembla que està donant molts bons fruits:

La llengua. Una llengua és una societat: el passat, el present i el futur d'un grup humà irreductible. (...) Dipòsit de segles, patrimoni de convivència, bastiment de cultura, l'idioma és l'eix i la continuïtat per a la vida d'un poble en tant que poble. Escindida, bastardejada o perduda la llengua, la societat es trenca, es corromp o veu esborrar-se.³⁹

39. *Contra el Noucentisme*. Barcelona: Crítica, 1977, p. 114-115.